

Metafysiikan ominaisuuksista

Metafysiikka tieteenä

Metafysiikka on ala, joka tutkii, sanalla sanoen, vaikeasti kuvattavia asioita. Puuttumatta metafysiikan menetelmien tai ongelmien kokonaisvaltaiseen selittämiseen voidaan sanoa, että metafysiikka tutkii kaikkien (tämä sana on enemmän tai vähemmän todennukainen riippuen siitä, mitä metafysiisiä kirjoja on lukenut) asioiden olemusta tai "totuutta". Yksilön kannalta se voi pyrkiä selittämään toisten ihmisten toimia ja tunteita, toivottavien ja ei-toivottavien asioiden perusluonnetta, sanalla sanoen kaikkea inhimillistä (tämän artikkelin tarkoituksena ei kiinnitetä huomiota metafysiikan vähemmän selkeisiin osiin).

Eri yksilöt tarkastelevat tämän filosofianalan sisältämiä ongelmia hyvin erilaisin lopputuloksin, sellaisin, joiden avulla yksilöt jäsentävät ja selittävät maailmaa. Aivan ilmeisesti metafysiikan ajattelun pitäisi vaikuttaa yksilön elämäntarkastukseen tai oikeammin "tapaan elää". Kuitenkaan sellaisia asioita, joita metafysiikkaa tutkivat ihmiset tulevat lopulta sanoneeksi ei tavallisesti ole helppo mieltää sovellettavaksi ihmisten elämään. Hyvänä esimerkkinä on suurin osa Immanuel Kantin tuotannosta: ... aistien asia on havainnoida; ymmärryksen asia on ajatella. Ajattelu puolestaan merkitsee mielteiden yhdistämistä samassa tajunnassa. Tämä yhdistäminen tapahtuu joko vain subjektin kannalta ja on satunnaista ja subjektiivista, tai sitten se toteutuu absoluuttisesti ja on välttämätöntä eli objektiivista". [1]

On täysin mahdollista vastata kysymykseen ajattelusta tällä tavalla, jopa sisäistää lauseen merki-

tys ja pitää sitä totena. Kuitenkin on ilmeistä, ettei ole mahdollista suhtautua ympärillään tapahtuvaan ajatteluun tällaisella pragmaattisuudella millään todellisella tasolla; metafysiikka, etenkin tietynlainen, ei aihepiiristään huolimatta selvitä tutkijoilleen, miten maailman voi ajatella olevan tai miten sen sisältämät asiat esiintyvät "perimmäisessä totuudessaan". Tässä tapauksessa tutkittava ongelma voidaan ilmaista suhteellisen helposti, mutta vaatii huomattavaa selväjärkisyyttä ymmärtää lauseen merkitys; asettelu "satunnaista ja subjektiivista vs. absoluuttista ja välttämätöntä eli objektiivista" ei ole selkein mahdollinen. Se vastaus, joka on mahdollista löytää huomattavan epäselvyyden alta on melko yksinkertainen, toteaminen, jopa perusteeton lausahdus siitä, mitä ajattelu on.

Metafysiikassa kysytään monenlaisia kysymyksiä, mutta kaikkien vastausten perussisältö tuntuu löytyvän karkeasti sanottuna kahdesta eri metafysiisestä "katsomuksesta", joiden määritelmät eivät ole erityisen selkeitä, mutta joiden muodostamat ryhmittyvät tuntuvat pysyvän samanlaisina hyvinkin monimuotoisissa kysymyksissä. Paljon tutkitut kysymykset, ja sellaiset, jotka jakavat metafysiisiä maailmankatsomuksia, liittyvät nimenomaan varsin inhimillisiin ominaisuuksiin ja tapahtumiin eivätkä siksi tunnu ensinäkemältä mitenkään kattavilta ajatuksilta. Etsitään siis vastauksia sellaisiin kysymyksiin kuin "onko (inhimillinen) hengellinen tai ei-aineellinen tapahtuminen selitettävissä (vain) aineen kautta" tai hiukan yleisemmin "mikä on (inhimillisesti havaitun) aineellisen maailman suhde hengelliseen ominaisuuteen (esimerkiksi ajatuksen missä tahansa muodossa, jossa se voidaan ilmais-

ta)".

Kysymysten asettelu on siksi vaikeaa ja täynnä sulkeita, että osa vastaajista kieltää aineellisen "todellisuuden" olemassaolon kaiken kaikkiaan ja toinen osa kieltää hengellisten asioiden itsenäisen olemassaolon. Tällaisilla perusteilla jakautuvista vastauksista voidaan erottaa ainakin sellainen ryhmä, joka katsoo, että hengellinen maailma on erillään aineellisesta, vieläpä että aineellista maailmaa ei ole, vaan se on yksinomaan "mielle" tai osa jonkinlaista hengellistä maailmaa. Toisaalla on näkökanta, jonka mukaan maailma ja kaikki siinä ilmenevät tapahtumat ovat nimenomaan aineellisia, ja sikäli kuin hengellisiä asioita, esimerkiksi ajatuksia, on olemassa, ne ilmenevät aineellisesti, jollakin tavalla tulkittavassa muodossa, sikäli kuin kaoottisen monimutkainen kokonaisuus (esimerkiksi aivot) tulkittaa tekee. Tätä selitetään mahdollisimman nykyaikaisen tieteellisen näkemyksen mukaisesti, tällä hetkellä hiukan sekavilla neurologisilla ja fysikaalisilla ilmaisuilla.

Jälkimmäisen näkökannan edustajat ajattelevat vaihtelevasti myös, että nämä ajatukset ovat (voivat olla) sikäli hengellisiä, että ne voidaan ilmaista aineellisessa maailmassa täysin fyysisesti erilaisella tavalla kuitenkin niin, että kahdessa ilmiössä on jotakin olennaisesti samaa. Tämä erilaisuus on, kuten myöhemmin huomataan, varsin kiinnostava.

Näitä näkökantoja kutsutaan vaihtelevin tavoin, yleisesti ottaen edellinen on nimeltään idealistinen näkökanta, jälkimmäinen on materialistinen. Näiden osapuolten johtopäätökset ovat kaiken kaikkiaan "valtavirran mukaisia", nämä ovat juuri niitä ajatuksia, jotka ovat selvinneet hengissä vuosisataisesta tutkiskelusta,

näitä ajatuksia (jompaa kumpaa) pitävät asioita työkseen ajattelevat ihmiset useimmissa tapauksissa kaikkein oikeimpina, totuutta parhaiten tavoittelevina. Selvästi asia on kuitenkin niin, ettei kumpakaan varsinaisesti sovelleta ihmisten elämässä. Idealistit, vaikka antavatkin palttua heidän silmiensä edessä (ilmeisesti) olevalle aineelliselle maailmalle, alistuvat sille ja toimivat siinä kuten materialistitkin. Materialistit tuntevat (ainakin tämän artikkelin ajan näin voidaan ajatella) yhtä voimakkaasti kuin idealistitkin, kiinnittämättä huomiota siihen, että kyseessä oleva ilmiö on heidän mukaansa monimutkainen seos yksinkertaisia asioita; sähköimpulsseja ja kemikaaleja.

Ehkä se huomio, että ihmiset ovat "pohjimmiltaan kaikki samanlaisia" ja että "ajattelu ei vaikuta toimintaan" ei ole kauhean jäsytävä. Voidaan kuitenkin pitää ajattelua ja metafysiikkaa eri asioina; tarkoittaen sitä, että "käytännön" ajattelu, joka ei välttämättä vaikuta elämään tai yksilön toimintaan, on eri asia kuin metafysiset näkemykset (jopa mielipiteet), ja että nämä metafysiset näkemykset voivat hyvinkin vaikuttaa ajatusten suuntautumiseen. Tässä tapauksessa yksilön metafysisillä näkemyksillä on samantapainen asema kuin hänen kulttuuritaustallaan (tai vastaavalla psykologisesti määritellyllä elementillä).

Metafysiikka ja luonnontieteet

Kuten edelläolevasta käy ilmi, metafysiikka on varsin kaukana luonnontieteistä. Se on aikojen kuluessa muuttunut voimakkaasti; esimerkiksi René Descartes piti varsin sopivana antaa "Metafysisiä mietiskelyjä" -teoksellensa lyhyen kuvauksen Metafysisiä mietiskelyjä, joissa todistetaan selvästi Jumalan olemassaolo sekä ihmisen sielun ja ruumiin välinen todellinen eroavuus"[2]. Tässä tapauksessa metafysiikka esiintyy matematiikan kaltaisena tieteenä, jossa todistetaan todeksi tai vääräksi maailmaan liittyviä lauseita. Kun tätä ris-

tiriitaista tiedettä ilmenee jatkuvasi lisää, eivätkä sen todistelut ole monessakaan tapauksessa tyydyttäviä, on käytännönläheisesti alettu pitämään metafysiikkaa "pelkänä" metafysiikkana, tieteenä, joka ei löydä vastauksia. Se, että varsin arvostetut filosofiset tahot ovat todenneet (toisten arvostettujen filosofisten tahojen kauhistukseksi), että metafysiikan kysymykset eivät todellisuudessa ole kysymyksiä, vaan ne vain näyttävät kysymyksiltä, ei merkitse mitään; se on vain "lisää metafysiikkaa".

Yleensä ottaen fyysikkoja eivät ole suuremmin liikuttaneet vastaavanlaiset huomautukset metafysiikkojen taholta siitä, että maailmaa, jota fyysikot tutkivat, ei ole olemassa. Se, että metafysiikka ei tuo fyysikaaliseen tutkimuskenttään mitään uutta aineistoa, on jonkinlainen tapaus metafysiikan vaikuttamattomuudesta ihmisten elämien tapahtumiin. Kuitenkin voisi kuvitella, että eri yhteiskunnissa ja kulttuureissa vallitsevat metafysiset ajatukset vaikuttaisivat tieteen kehitykseen. Fysiikkojen tapa ylenkatsoa metafysiikkaa liittyy ennen kaikkea siihen, ettei metafysiikka vaikuta siihen, mitä tiede tutkii - tämä kysymys ei ole merkittävän kiistanalainen. Mutta tieteellinen tutkimus on kautta aikojen tehnyt enemmän vääriä johtopäätöksiä kuin oikeita (sikäli kuin oikeita johtopäätöksiä yleensä on; nykytieteestä voidaan sanoa lähinnä se, ettei nykyinen tieteenkäsitelmä ainkaan ole lopullinen), ja nämä väärät johtopäätökset voivat hyvinkin johtua metafysisistä vakaumuksista.

Tieteellinen ajattelu pyrkii aina olemaan objektiivista, ennako-oletuksista vapaata ja itse asiassa metafysiikasta vapaata. On havaittu ilmeisen vaikeaksi saada tiedemiehiä uskomaan, että heidän näkemyksensä mistä tahansa - esimerkiksi siitä, että muut taivaankappaleet kiertävät maata, johtuu metafysiikasta. Kyseisillä tiedemiehillä oli aineistoa, jonka mukaan heidän päidensä yläpuolella kiersi tunnistettavia taivaankappaleita, joita näytti olevan yhtä paljon joka suuntaan. Tästä he tekivät ainoan

loogiselta tuntuneen johtopäätöksen. Päätös tuntui kuitenkin ainoalta loogiselta tiedostamattoman liisäaineiston takia; he uskoivat, että korkeampi taho oli luonut heidän planeettansa ainoaksi olennaiseksi planeetaksi, että kaikkea hallitseva olento käytti kaiken aikansa hallitakseen ja tarkkaillakseen juuri heitä.

Voidaan sanoa, että heidän tieteelliset välineensä (silmit) eivät olleet yhtä kehittyneitä kuin oman aikamme välineet, ja tästä syystä tutkimuksemme on objektiivisempaa. Onkin sanottava, että tiede on nyt "parempaa" kuin silloin; sitä on tutkittu kauemmin ja paremmin. Kuitenkin luonnontieteellisten teorioiden elinikä on edelleen varsin lyhyt, ja se lyhenee koko ajan. Tieteellä (tässä tapauksessa tarkoitan länsimaista tiedettä, länsimaista katsottuna muunlaista ei juuri ole) on kuin onkin metafyyssinen akillen kantapää; metafysiikka ei ole käyttökelpoinen väline tiedemiehille, mutta se vaikuttaa jatkuvasti tieteen tuloksiin. Kysymys siitä, voidaanko ihmisen päättelyn avulla tässä tapauksessa löytää lopullista vastausta yleensä mihinkään fyysikaaliseen kysymykseen, ei ole varsinaisesti metafyyssinen eikä ainakaan kovin yksinkertainen, joten jätän sen käsittelemättä.

Metafysiikka ja taide

Vastakkaisasetelma materialistien ja idealistien välillä on taidetta tutkittaessa erityisen mielenkiintoinen. Miten materialistinen näkemys selittää taiteen, hengellisesti luovan materiaalin, tuottamisen? Osin edellämainituin tieteellisiin selityksiin; aivot sekoittavat lähes kaoottisella tavalla ärsykeitä, jotka on lajiteltu niin monin tavoin, että syntyy jotakin näennäisesti uutta. Aiemmin mainittu eroavaisuus erilaisten materialistien välillä on kuitenkin samanlainen sekä taiteessa että ajattelussa. Millä perustein ihminen voi sekä olla materialisti että katsoa taiteen ja ajattelun omaavan muutakin sisältöä kuin fyysikaalisen kokoonpa-

non? Asiaa on hiukan vaikea selittää.

Voisi sanoa, että asioilla katsotaan olevan merkitystä ainoastaan omassa kontekstissaan, siinä maailmassa, jossa ne esiintyvät. Fysikaalisesti, "todellisesti" asioilla ei välttämättä ole lainkaan eroavaisia merkityksiä, mutta kun ihmisten tuottamaa taidetta tai ajattelua tulkitsee toinen ihminen, vastavalla tavalla kaootinen yksilö, tutkivan systeemin puitteissa tai kontekstissa asioilla on merkitystä. Vertaus on ontuva, mutta samalla tavalla suhteellisuusteorian esittämät yksittäiset lauseet tuntuvat "maalaisjärjen vastaisilta" perinteisen fysikaalisen ajattelun kontekstissa, mutta kyseisen teorian kontekstissa ne ovat loogisia seurauksia aikaisemmin todetusta. Vaikuttaa siis siltä, että kaikissa tapauksissa materialistinen tapa selittää ilmiöitä palautuu melko mitättömiltä tuntuviin lauseisiin, jotka liittyvät yleensä puutteellisiin luonnontieteisiin.

Kaikesta huolimatta on virhe tehdä sellainen päätelmä, että materialistisen ajattelun vaikutus ihmisen elämään tai tapaan ymmärtää esimerkiksi taidetta on välttämättä voimakkaasti erilainen kuin idealistin. Eri tavoilla selittää ilmiö ei ole välttämättä mitään tekemistä ilmiön sisällön tulkinnan kanssa. Kun sanotaan "taide on merkitsevää ainoastaan sitä tulkitsevan systeemin kontekstissa", se kuulostaa ymmärrettävästi taidetta (tai sanotaan yleisesti ei-aineellisia ominaisuuksia) vähättelevältä lauseelta. Materialistinen (puhun edelleenkiin vain osasta materialisteja) tapa ajatella, että fysikaalinen olemus ja kokoonpano on kaikelle yhtäläistä ja että muu on tämän fysikaalisuuden lähinnä sattumasta johtuvaa tulkintaa ei, kuten aiemmin todettiin, omaa mitään käytännön merkityksiä.

Metafysiikan seurauksista

Oikeastaan kaikki metafysiset kannat tuntuvat tavallisesti sitä hankalemmilta ylläpitää, mitä

pidemmälle menevää niillä suoritettu tutkimus on. Materialistinen dilemma on sekava; materialistiset näkemykset ovat niin voimakkaasti inhimillisen kokemuksen vastaisia, että ajaudutaan ongelmiin, kun yritetään selittää inhimillisen ajattelun ilmenemistä sellaisena kuin sitä havaitaan. Materialistinen etiikka vaikuttaa myös epäselvältä; seuraako siitä, että ei katsota olevan olemassa minkäänlaista tietoisuutta, jolla olisi omia ominaisuuksia, joka olisi enemmän kuin osiensa summa, se, ettei voida katsoa olevan minkäänlaista moraaliammista ihmisten suorittamana ihmisiä kohtaan? Sillä jos aivot, joiden voidaan tulkita muodostavan tietoisuuden, eivät ole muuta kuin rakennesiensa summa, miksi niitä olisi suojeltava?

Hiukan epätydyttävästi voidaan vedota lähinnä aikaisemmin mainittuun moraaliin kontekstissaan; ihmisten moraali toisiaan kohtaan on perusteltua sikäli, että ihmisten tarkoituseriä tehdä yleensä mitään voidaan tarkastella vain inhimillisessä systeemissä. Sanomatta mitään aivojen ylläpitämisen tajunnan olemisuudesta voidaan sanoa, että ihmisten väkivalta toisiaan kohtaan ei ole moraalista siksi, että väkivaltaa tekeväle olenolle (olennon kannalta) väkivallan kohteena olevat oliot ovat tiedostavia, jopa sielun omaavia (jos sellaista sanaa halutaan käyttää). Monet tällaiset ongelmat, jotka esiintyvät materialistisessa metafysiikassa, ovat palautettavissa (tässä tapauksessa lähinnä vähemmän nihilistiseksi tai armottomiksi; sikäli kuin filosofi pyrkii ylläpitämään sekä materialistista näkemystä että hyveellistä ja mahdollisimman inhimillistä moraalijamua filosofiaansa) vähemmän ongelmallisiin kantoihin.

Idealismi kulkeutuu erilaisiin ongelmiin, joissa asioiden selittäminen pohjautuu eräänlaiseen intuitioon. Parhaiten tunnettu esimerkki idealistisen ajattelun perusteista (on mainittava, että argumentaatio on ko. ajoista muuttunut ja monimuotoistunut) on René

Descartesin lauseesta "ajattelen, siis olen" lähtevä pohdinta. Descartes sanoi, että koska hän voi kuvitella olevansa ilman aineellisia attribuuttejaan, ja että niiden olemassaolo on yhtä todennäköistä kuin niiden olemassaolemattomuus, mutta että hän ei voi kuvitella olevansa olematta jonkinlaisena sieluna tai henkenä, voi hän varmasti sanoa, että aine ja henki ovat kaksi erillistä asiaa, ja että mahdollisesti hänen sielunsa on tällä hetkellä siinä ruumiissa, jossa se näyttää olevan - tai se voi olla olematta. Varmuus on siis hengestä, mutta ei aineesta.

Keskustelu tämän Descartesin väitteen ja materialistien välille ei ainakaan synny kovin helposti; materialismin kontekstissa väite on irrelevantti, sillä siinä ei katsota hengen yleensä olevan muuta kuin ainetta; tällöin hengen päteilyt itsestään ovat jonkinlaista sattumaa, ei totuutta (tämä lause muuttuu ongelmalliseksi materialismin kannalta muissa yhteyksissä). Joka tapauksessa Descartesin pohjautuva metafysiikka sisältää luonteenomaisesti tällaisen intuitiion elementin, jossa irrotetaan kaksi asiaa toisistaan tekemällä "ajatuskokeita", ja todetaan, että koska tilanne pysyi loogisena, ei olisi ainakaan epäloogista, että näin olisi. Tämä näkemys muiden näkemysten avittamana johtaa monimutkaisempiin idealistisiin ajatuksiin, jotka kuitenkin pohjautuvat - hiukan kärjistäen - mielipiteeseen siitä, mikä on mahdollista ja mikä ei. Kun metafysiikkaa kuitenkin näyttää olevan suhteellisen mieli-valtainen määrä, idealismin ei voida sanoa olevan tältä osin mitenkään ennenkuulumattoman huonolla pohjalla.

Sam Hardwick

Kirjallisuutta

- [1] Kant, Immanuel: Prolegomena. Gaudeamus/yltiopistopaino, Helsinki 1997
- [2] Descartes, René: Teoksia ja kirjeitä. WSOY, Helsinki 1956
- [3] Van Inwagen, Peter: Metaphysics. Oxford University Press, Oxford 1993

Suosittelaa luettavaksi:

Ayer, A. J. : Language, truth and logic. Gollancz, London 1936